

ՂՈՒԿԱՍ ԱԻԵՏԱՐԱՆԻԶ

(Շար. տե'ս «Բազմավեպ», 1973, ք. 1, էջ 36-44)

Եկեղեցական ամենահին աւանդութեան համաձայն՝ Երրորդ Աւետարանին եւ «Գործք Առաքելոց» հատորին հեղինակն է Ղուկաս, աշակերտը եւ գործակիցը Պօղոս Առաքելին, որ զայն կը կոչէ «Ղուկաս բժիշկ եւ սիրելի»¹ :

Ղուկաս, ծագումով Անտիոք քաղաքի հեթանոս յոյներէն է, որ քրիստոնէութիւնն ընդունած է՝ շուրջ 40 թուականի ատենները :

Պօղոս առաքելը՝ դէպի Փոքր Ասիա կատարած իր երկրորդ ճամբորդութեան ընթացքին՝ Ղուկասին կը հանդիպի Տրովադայի մէջ, եւ զայն հետը կը տանի Փիլիպպոս քաղաքը :

57-58 թուականներուն՝ դարձեալ Պօղոսի կողքին կը գտնենք Ղուկասը : Անոնք միասին Փիլիպպոսէն կու գան Երուսաղէմ :

Յաջորդ տարիներու ընթացքին (58-60), Պօղոս կը կալանաւորուի Հռոմայեցիներէն, եւ տաժանակիր ճամբորդութենէ մը ետք՝ կը հասնի Հռոմ, Ղուկասի ընկերակցութեամբ :

Պօղոս առաքելը, իր կեանքի վերջաւորութեան, Տիմոթէոսի ուղղած նամակին մէջ կը գրէ. «Ղուկաս միայն հետս է»² :

Աւանդութիւնը կ'ըսէ նաեւ թէ Ղուկաս՝ Պօղոս առաքելի նահատակութենէն ետք՝ քրիստոնէութիւնը քարոզած է Իտալիոյ, Գաղղիոյ, Դաղմատիոյ, Մակեդոնիոյ եւ վերին Եգիպտոսի մէջ, եւ հուսկ մարտիրոսացած է իր հաւատքին համար :

1. Պօղոսի թուղթ առ Կողոսացիս, Դ. 14 :

2. Պօղոսի թուղթ Բ. առ Տիմոթէոս, Դ. 10 :

Ա. ԵՒ Բ. ԳԱՐԵՐՈՒՆ ՏԱՐԱԾՈՒԱԾ ԳԻՐՔ ՄԸՆ Է
ԵՐՐՈՐԴ ԱԻԵՏԱՐԱՆԸ

1.— Տիտախէ (Διδαχῆ) (80–100) կոչուած գրութեան մէջ, առ նուազն մէկ երկու բառացի մէջբերումներ կարելի է գտնել Երրորդ Աւետարանէն:

2.— Կղեմէս Հռոմայեցիի կողմէ (92–100) Կորնթացիներուն դրուած նամակին մէջ, քանի մը գաղափարներ կան՝ որոնք շատ հաւանաբար առնուած են Երրորդ Աւետարանէն:

3.— Ս. Իգնատիոս († 107) բառացի մէջբերումներ ունի Երրորդ Աւետարանէն:

4.— Պողիկարպոս (70–156) Յուստինոս (150–160) եւ ուրիշ հին հեղինակներ ալ ծանօթ ըլլալու են Երրորդ Աւետարանին:

Վերոյիշեալ եկեղեցական մատենագիրներու գործերուն մէջ գտնուող մէջբերումները ցոյց կու տան՝ թէ Երրորդ Աւետարանը, առաջին դարու վերջերը եւ երկրորդ դարու սկիզբը, արդէն տարածուած գիրք մըն էր, Հռոմէական Կայսրութեան սահմաններուն մէջ:

ԵՐՐՈՐԴ ԱԻԵՏԱՐԱՆԻՆ ՀԵՂԻՆԱԿԸ
ՂՈՒԿԱՍՆ Է

ԱՐՏԱՔԻՆ ՓԱՍՏԵՐ

Երրորդ Աւետարանի մասին, Պապիասէն (130–150) մեզի վկայութիւն մը չէ հասած:

1.— Սակայն, երկրորդ դարու վերջերը (180) յօրինուած «Canon de Muratori» կոչուած գրութեան մէջ՝ կը կարդանք. «Երրորդ Աւետարան, որ ըստ Ղուկասու»³:

Այս տողէն ետք՝ նոյն գրութեան հեղինակը Ղուկասի մասին խօսելով կ'ըսէ՝ թէ Ղուկաս չէ տեսած Յիսուսը մարմնով. Պօղոս առաքեալ հետը առած է Ղուկասը, որ Աւետարանը գրած է՝ Յովհաննէս Մկրտիչի ծնունդէն սկսելով:

Մեզի համար Թանկագին է վերոյիշեալ վկայութիւնը, որովհետեւ երկրորդ դարէն կու գայ անիկա:

3. Rivista di Archeologia Cristiana, 1926, էջ 245.

2.— Նոյնքան հնութիւն եւ արժէք ունի նաեւ Ս. Երանոսի († 202) վկայութիւնը, որ կ'ըսէ. «Պօղոսի ընկերակիցը Ղուկաս՝ անոր (Պօղոսին) քարոզած Աւետարանը՝ գիրքի մը մէջ ամփոփեց»⁴:

Երանոսի նոյն գրութեան մէջ կայ նաեւ հետեւեալը. «Ղուկաս արժանի դատուեցաւ մեզի Աւետարան աւանդելու»⁵:

3.— Տերտուլիանոս (155–220) կը վկայէ՝ թէ առաքելական եկեղեցիներուն մէջ Ղուկասի Աւետարանը կը կարդացուէր⁶: Անիկա կ'աւելցնէ նաեւ որ շուրջ 140ին՝ Մարկիանոս հերետիկոսը, չորս Աւետարաններէն միմիայն Ղուկասինը կ'ընդունէր իբր վաւերական:

4.— Կղեմէս Աղեփսամկրացի (150–215) կ'ըսէ թէ Քրիստոսի՝ Օգոստոս կայսեր օրով ծնած ըլլալը «գրուած է Ղուկասի Աւետարանին մէջ»⁷:

5.— Որոգիմէս (185–254) կը հաստատէ՝ թէ Երրորդ Աւետարանը գրած է Ղուկաս՝ Պօղոսէն առնելով, հեթանոսութենէ դարձած քրիստոնեաներուն համար⁸:

Ուրիշ Թանկագին վկայութիւններ կրնայինք բերել նաեւ Եւսեբիոս Կեսարացիէն եւ Հերոնիմոսէն, որոնք իրենց գիտութիւնը քաղած են Եկեղեցւոյ հին սուրբ Հայրերէն:

6.— Կ'արժէ, սակայն, մէջբերել «Le Prologue antimarcionite» կոչուած գրութիւնը, որ բողոքական նշանաւոր աստուածաբան Harnackի եւ De Bruyneի համաձայն՝ երկրորդ դարուն, իսկ Gutwengerի եւ ուրիշներու համաձայն՝ չորրորդ դարու սկիզբը գրուած է եւ Թանկագին մանրամասնութիւններ կը պարունակէ Ղուկաս աւետարանի մասին:

Ահաւասիկ այդ գրութիւնը. «Ղուկաս, սիւրիացի ծագումով, անտիոքացի, արուեստով բժիշկ, առաքելներու աշակերտ: Աւելի ուշ աշակերտեցաւ Պօղոսի, մինչեւ անոր մահը: Տիրոջ անվրէպ ծառայելով, կին չունեցաւ, զաւակներ չծնաւ, լի Սուրբ Հոգիով, մեղաւ ինքով, կին չունեցաւ, զաւակներ չծնաւ, լի Սուրբ Հոգիով, ինչ-իչով տիրոյ մէջ (Թեբէ), ութսուն տարեկանին: Այսպէս ուրեմն, ինչ-իչով տիրոյ մէջ (Թեբէ), ութսուն տարեկանին Մատթէոսէն՝ Յուդայի մէջ, պէս Աւետարանները արդէն գրուած էին Մատթէոսէն՝ Յուդայի մէջ, Ս. Հոգիի ներշնչումով է որ անիկա (Ղուկաս) գրեց այս Աւետարանը՝ Աքայիայի գաւառներուն մէջ...»⁹:

4. Adversus Haereses, III, I, 1.

5. Adversus Haereses, III, 14, 1.

6. Adversus Marcian, IV, 5.

7. Strom, I, 21, 145 = PG VIII, 885.

8. In Math. I, 1. PG XIII, 830.

9. Le Prologue antimarcionite, հմտ. Aland, Synopsis, 533.

ՆԵՐՔԻՆ ՓԱՍՏԵՐ

1.— Երրորդ Աւետարանի լուրջ ուսումնասիրութեամբ՝ կը տեսնենք թէ անոր հեղինակը, եթէ ականատես մը չէ իր պատմածներուն, բայց անպայման ականատեսներէ առած է զանոնք: Միմիայն ականատես մը կամ ականատեսէ լսող պատմիչ մը կրնայ այնքան իրապաշտ եւ վառ նկարագրութիւնը ընել եւ մանրամասնութիւններ տալ իր պատմածներուն:

2.— Երրորդ Աւետարանը բաղդատելով «Գործք Առաքելոց» գիրքին հետ, շուտով կ'անդրադառնանք որ այս երկուքը իրարու հետ սերտ նմանութիւններ ունին՝ լեզուի, ոճի, դադափարներու:

Եկեղեցւոյ հին աւանդութեան համաձայն՝ վերոյիշեալ երկու գիրքերու հեղինակը Ղուկասն է:

Harnackի խոր ուսումնասիրութիւններէն ետք, այսօր, մասնադէտներու ջախջախիչ մեծամասնութիւնը՝ Երրորդ Աւետարանի եւ «Գործք Առաքելոց» գրութեան հեղինակները կը նոյնացնէ, հակառակ քանի մը բանասէրներու եւ յատկապէս E. Haenchenի, որ կը ջանայ փաստել՝ թէ «Գործք Առաքելոց» գիրքին հեղինակը չի կրնար Պօղոս առաքելի դործակիցներէն մէկը եղած ըլլալ: Ակնյայտ է, սակայն, որ վերոյիշեալ երկու գիրքերն ալ նուիրուած են միեւնոյն անձին՝ Թէոփիլոսին. երկու գիրքերուն մէջ ալ կը գտնենք միեւնոյն ասութիւնները, գրելակերպը եւ վարդապետական տեսութիւնները:

3.— Նոյնքան ակնյայտ է՝ թէ Երրորդ Աւետարանի հեղինակը մեծ աւելցութիւն ունի Պօղոս առաքելին հետ:

Երրորդ Աւետարանիչը, ոչ միայն Պօղոսի մտածելակերպը, մըտայնութիւնը եւ աստուածաբանական գաղափարներն ունի, (օրինակ՝ Յիսուսի փրկագործութեան ընդհանրականութեան, աղօթքի զօրութեան, խոնարհամտութեան եւ աղքատութեան մասին), այլ նաեւ այնպիսի բացատրական ձեւեր ու բառեր՝ որոնք յատուկ են Պօղոս առաքելի:

Մասնագէտները շուրջ 103 եզր գտած են, որոնք թէ՛ Պօղոսի եւ թէ՛ Ղուկասի գրութիւններուն մէջ կան, բայց բացակայ են Նոր Կտակարանի մաս կազմող միւս գիրքերէն:

Ոստուն օրինակ մը տուած ըլլալու համար, բաղդատեցէք Ս. Հաղորդութեան հաստատութեան նկարագրութիւնները, որոնք յար եւ նման կը գտնենք ըլլա՛յ Պօղոսի՝ Կորնթացիներուն ուղղած առաջին նամակին¹⁰, ըլլա՛յ Երրորդ Աւետարանին մէջ¹¹:

10. Գլուխ ԺԱ. 23-25:

11. Գլուխ ԻԲ. 19-20:

Կ'արժէ բաղդատել նաեւ, յարութենէն ետք, զանազան անձերու հետ՝ Յիսուսի ունեցած երեւումներու կարգը (Ա. Կորնթ. ԺԵ. 1 եւ Ղուկաս ԻԴ. 34):

4.— Գալով Երրորդ Աւետարանիչի արուեստով բժիշկ ըլլալուն, W. K. Hobart, երկար ուսումնասիրութեամբ մը¹² ցոյց կու տայ մեզի Երրորդ Աւետարանիչին գործածած բժշկական բառաւորները: Սակայն, ուրիշ գիտնականի մը՝ H. J. Cadburyի¹³ համաձայն, Երրորդ Աւետարանին մէջ գտնուող բառերէն կարելի չէ վճռականօրէն ասպացուցնել թէ անոր հեղինակը բժիշկ եղած է արուեստով, քանի որ բժշկական նոյն բառերը գործածական են նաեւ Փիլոնի, Յովսեփոսի, Պլուտարքոսի, եւայլն, գրութիւններուն մէջ:

Թէեւ Երրորդ Աւետարանի հեղինակին բժիշկ եղած ըլլալը՝ եթէ բացարձակ ապահովութեամբ չկարենանք փաստել իր գործածած բժշկական բառերէն, բայց պէտք է ընդունիլ թէ չորս աւետարանիչներէն՝ Ղուկասի մօտ է որ աւելի չեշտուած է բժշկական տեսակէտը: Ինքն է միայն որ գրած է Յիսուսի արիւն քրտնելու մասին. ինքն է դարձեալ, որ կ'ըսէ թէ Յիսուսէն «զօրութիւն մը կ'ելլէր, որ զամէնքը կը բուժէր»¹⁴:

Նմանապէս Ղուկասն է որ յստակօրէն կ'արտայայտուի Յիսուսի՝ հոգիներու եւ մարմնի բժիշկ ըլլալու մասին¹⁵:

5.— Աւելցնենք նաեւ որ Երրորդ Աւետարանիչը, թէեւ տեղ տեղ երբայարանութիւններ ունի, բայց քաջ յունարան մըն է: Իր լեզուն թէեւ դասական մաքուր յունարէնը չէ, բայց իր ճոխ բառաւորներով՝ շատ բարձր է միւս աւետարաններու մէջ գործածուած յունարէնէն:

ՂՈՒԿԱՍ՝ ՊԱՏՄԱՐԱՆ

Ղուկաս աւետարանիչ, իր զարգացումով, ազնիւ եւ բարի նկարագրով, գրագէտի նուրբ տաղանդով, իր շրջանի մտաւորական դասակարգին կը պատկանի:

Տիրացած է յունարէն լեզուի, մասնաւորապէս իւրացուցած է Աստուածաշունչի «Եօթանասնից Թարգմանութեան» լեզուն:

Ղուկաս մեզի ձգած է երկու թանկագին գրութիւններ՝ Աւետարան մը եւ «Գործք Առաքելոց» գիրքը:

12. The medical language of St. Luke, Dublin, 1882.

13. The style and literary method of Luke, Cambridge, 1919.

14. Ղուկաս, Զ. 19:

15. Ղուկաս, Դ. 23:

Չորս աւետարանիչներու մէջէն՝ Ղուկասն է որ ամէնէն աւելի օժտուած է պատմագիրի մը յատկութիւններով:

1.— Իր Աւետարանը գրելէ առաջ, անիկա «սկիզբէն ի վեր ամէն ինչ խնամքով»¹⁶ ուսումնասիրած է ո՛չ միայն իրմէ առաջ գոյութիւն ունեցող գրութիւնները, այլ նաեւ սերտ յարաբերութեան մէջ մտած ըլլալու է Քրիստոսի ակամաւոր անձնաւորութիւններու հետ:

2.— Ղուկաս, որպէս լաւ պատմագիր, ամէն տեղ ջանացած է ղենել ժամանակագրական կարգ մը, տալ պատմական մանրամասնութիւններ, թուականներ, յիշատակելով նոյնիսկ օրերը: Խղճամիտ կերպով անիկա կը թուէ աշխարհագրական վայրեր, դէպքեր ու դէմքեր, որոնք շաղկապուած են նաեւ ուրիշ ազգերու պատմութեան հետ:

ա) Յիսուսի ծնունդը ներկայացուցած միջոց՝ Ղուկաս կը գրէ. «Այն օրերուն, Օգոստոս Կեսարի կողմէ հրովարտակ մը ելաւ, ամբողջ աշխարհ մարդահամար ընելու համար: Այս առաջին մարդահամարը տեղի ունեցաւ՝ երբ Կիւրենիոս Ասորիքի կուսակալն էր»¹⁷:

բ) Յովհաննէս Մկրտիչի քարոզութեան սկզբնաւորութիւնը նկարագրած ատեն, Ղուկաս հետեւեալ պատմական դէմքերը եւ թուականները կու տայ մեզի. «Տիբերիոս Կեսարի կայսրութեան տասնեւհինգերորդ տարին, մինչ Պոնտացի Պիղատոս Հրէաստանի կուսակալ էր, Հերովդէս՝ Գալիլեայի չորրորդապետ, Փիլիպպոս՝ անոր եղբայրը՝ Իտուրացիներու եւ Տրաքոնացիներու աշխարհին չորրորդապետ, Լիւսինիաս՝ Աբիլենէի չորրորդապետ, Աննայի եւ Կայիափայի քահանայապետութեան օրով, Աստուած խօսեցաւ Ջաքարիայի որդիին՝ Յովհաննէսի հետ, անապատին մէջ»¹⁸:

գ) Աւելցնենք նաեւ հետեւեալ մանրակրկիտ նշումները. «Եիսուսի ծնողքը, ամէն տարի, Ջատկի տօնին, Երուսաղէմ կ'երթային»¹⁹:

«Այս օրերէն գրեթէ ուր ուր օր ետք»²⁰:

«Շաբաթ օր մը, Եիսուս ժողովարանի մէջ կը սորվեցնէր»²¹:

Ղուկաս կը սիրէ ճշգրտութիւն տալ իր խօսքերուն. այսպէս, օրինակի համար, Մարկոս կ'ըսէ. «Հերովդէս թագաւոր»²², իսկ Ղուկաս աւելի ճշտօրէն կ'ըսէ. «Հերովդէս չորրորդապետ»²³: Մարկոսի

16. Ղուկաս, Ա. 3:

17. Ղուկաս, Բ. 1-3:

18. Ղուկաս, Գ. 1-2:

19. Ղուկաս, Բ. 41:

20. Ղուկաս, Թ. 28:

21. Ղուկաս, ԺԳ. 10:

22. Մարկոս, Զ. 14:

23. Ղուկաս, Թ. 7:

Գալիլեայի «ծովը»²⁴ Ղուկասի քով կ'ըլլայ Գալիլեայի «լիճ» կամ «ծովակ»²⁵:

Մատթէոսի եւ Մարկոսի համաձայն՝ Եիսուսի այլակերպութիւնը, Պետրոսի խոստովանութենէն «վեց օր ետք» տեղի ունեցած է: Ղուկաս, որպէս պատմագէտի խառնուածք ունեցող, կը գրէ. «գրեթէ ութ օր ետք»²⁶: Ղուկաս «գրեթէ» բառով իրականութեան մօտեցումի յատուկ խղճմտանք մը ցոյց կու տայ:

Կրնանք շարունակել եւ տալ նաեւ հետեւեալ օրինակները. Մարկոս կը գրէ. «վեցերորդ ժամուն՝ խաւար պատեց»²⁷: Մինչ Ղուկաս կը գրէ. «վեցերորդ ժամն էր, երբ խաւար պատեց»: Ճշտելով կ'ըսէ. «Գրեթէ վեցերորդ ժամն էր, երբ խաւար պատեց»²⁸, Նմանապէս, Ղուկաս կը գրէ. «Մարիամ շուրջ երեք ամիս կեցաւ»²⁹, «Եիսուս երբ քարոզութիւնն սկսաւ՝ շուրջ երեսուն տարեկան էր»²⁹, «շուրջ հինգ հազար հոգի էին»³⁰, մինչ Մարկոս պարզապէս կ'ըսէ «կերողները հինգ հազար հոգի էին»³¹:

ՂՈՒԿԱՍԻ ԲԵՐԱՆԱՑԻ ԱՂԲԻՐՆԵՐԸ

Ե. Osty, որ Նոր Կտակարանի մեծ մասնագէտ մըն է, Ղուկասի Աւետարանը մանրադնին ուսումնասիրելէ ետք³², մատնանիչ կ'ընէ Ղուկասի բերանացի աղբիւրներէն ոմանք: Իրեն համաձայն, Ղուկաս Անտիոքի մէջ հանդիպած պէտք է ըլլայ առաջին չրջանի քրիստոնեաներուն, որոնք իրեն համար հիանալի տեղեկատուներ էին անշուշտ:

Հաւանաբար Մանայէն³³ Հերովդէսի մանկութեան ընկերը՝ Ղուկասին հաղորդած ըլլալու է Հերովդէսի առջեւ Եիսուսի երեւնալուն մանրամասնութիւնները³⁴:

Գլխաւորապէս Պաղեստինի Կեսարեա քաղաքին մէջ, ուր Պօղոսին հետ երկու տարի մնաց (59-60), Ղուկաս իր պրպտումները ընելու երկար ժամանակ ունեցաւ:

24. Մարկոս, Ե. 13:

25. Ղուկաս, Ե. 1:

26. Ղուկաս, Թ. 28:

27. Մարկոս, ԺԵ. 38:

28. Ղուկաս, Ա. 56:

29. Ղուկաս, Գ. 23:

30. Ղուկաս, Թ. 14:

31. Մարկոս, Զ. 44:

32. L'Evangile selon Saint Luc (Bible de Jérusalem), Paris, 1961.

33. Գործք Առաքելոց, ԺԳ. 1:

34. Ղուկաս, ԻԳ. 7-12:

Անիկա յարաբերութեան մէջ էր սարկաւազ փլիկպոսի³⁵ Սամարիայի առաքելին հետ, որմէ առած է, հաւանաբար, իր Աւետարանին այն քանի մը դրուագները՝ որոնք Սամարիայի մէջ պատահած են³⁶:

Նկատելի կէտ մըն է նաեւ որ Ղուկաս համակրանքով կը խօսի Սամարիայի մասին:

Ղուկաս, անտարակոյս, տեսնուած ըլլալու է նաեւ Յովհաննէս Մկրտիչի աշակերտներուն հետ, մասնաւորապէս Կղէովպասի³⁷, Յովհաննէս առաքելի եւ կամ անոր շրջապատի քրիստոնեաներուն հետ. ու թանկագին տեղեկութիւններ քաղած անոնցմէ:

Այս չփոմները տեսակէտով մը կը բացատրեն այն բազմաթիւ նմանութիւնները, որոնք կը նշմարուին երրորդ եւ չորրորդ աւետարաններու մէջ. օրինակ, Պիղատոսի առջեւ Յիսուսի երեւնալուն նշկարագրութեան մանրամասնութիւնները³⁸:

Կ'երեւի թէ Ղուկաս ծանօթ էր նաեւ կիներու այն խմբակին, որոնք Յիսուսի կը հետեւին, ինչպէս Մարիամ Մաղդաղենացի, Յովհաննա, Շուշան, մեղաւոր կինը՝ որուն անունը Ղուկաս փափկանդկատութեամբ կը լռէ³⁹, եւ տակաւին Մարթա եւ Մարիամ⁴⁰, ինչպէս նաեւ խաչին ետեւէն դացող եւ թափօր կազմող «Երուսաղէմի աղջիկներ»էն⁴¹ շատերը:

Երրորդ Աւետարանիչին գլխաւոր աղբիւրներէն մէկը եղած ըլլալու է, անտարակոյս, Մարիամ Աստուածածին, որմէ Ղուկաս մեծապէս օգտուած կ'երեւի, յատկապէս իր Աւետարանին առաջին գլուխներու նիւթերուն համար:

Արդարեւ, Մարիամէն աւելի ո՞վ կրնար տեղեակ ըլլալ հրեշտակի աւետումին, Եղիսաբեթին տուած իր այցելութեան, «Մեծացուցէ» օրհներգին, Յիսուսի ծնունդի մանրամասնութիւններուն, հովիւներու տեսիլքին, Յիսուսի թղթատումին, տաճարի մէջ ընծայումին, Սիմէոն ծերունիի օրհնութեան, Աննա մարգարէուհիին, երկու տասնամեայ Յիսուս մանուկին կորսուելուն եւ այլ դրուագներու մասին: Ղուկաս չէ՞ որ Մարիամի մասին կ'ըսէ. Յիսուսի «մայրը այս բոլորը իր սրտին մէջ կը պահէր»⁴²:

35. Գործք Առաքելոց, ԻԱ. 8:

36. Ղուկաս, Թ. 52-56, Ժ. 11-19:

37. Ղուկաս, ԻԴ. 18:

38. Ղուկաս, ԻԳ. 2-25, 46, ԻԴ. 12, 37-43:

39. Ղուկաս, Է. 37:

40. Ղուկաս, Ժ. 38:

41. Ղուկաս, ԻԳ. 28:

42. Ղուկաս, Բ. 51.

ՂՈՒԿԱՍԻ ԳՐԱԽՈՐ ԱՂԲԻՐՆԵՐԸ

Արդի քննադատներու մեծամասնութեան կողմէ ընդունուած եւ փաստուած իրողութիւն մըն է՝ որ Ղուկասի գլխաւոր աղբիւրներէն մէկը եղած է Մարկոսի աւետարանը:

Lagrange՝ մեծ գիտնականը, իր խոր ուսումնասիրութիւններով ցոյց տուած է որ Ղուկաս աչքի առջեւ ունեցած է Մարկոսի Աւետարանը, դոնէ մեղի հասած ձեւով, որմէ լայնօրէն օգտուած է, առանց սակայն բառացի օրինակելու:

Եթէ Ղուկասի Աւետարանը բաղդատելու ելլենք Մատթէոսի առնունով մեղի հասած յունարէն Աւետարանին հետ, պիտի տեսնենք որ Ղուկաս շատ տեղեր, գրեթէ բառ առ բառ կը հետեւի Մատթէոսի բայց յանկարծ բոլորովին հեռանալով անկէ՝ նոյն դէպքը տարբեր ձեւով կը նկարագրէ:

Յիսուսի քարոզներուն կարգը, Մատթէոսի եւ Ղուկասի մօտ, երբեմն նման են իրարու, երբեմն ալ կը տարբերին իրարմէ:

Տեղ տեղ, միեւնոյն դէպքին նկարագրութեան կամ Յիսուսի խօսքերուն տարբերութիւնը (օրինակ՝ «Հայր մեր»ը), այնքան մեծ է, որ բանասէրներու մեծամասնութիւնը այսօր կը մերժէ ընդունիլ՝ յուսորէն Մատթէոսի եւ Ղուկասի իրարմէ ուղղակի որեւէ կախումնաւորութիւն:

Իսկ Մատթէոսի եւ Ղուկասի մօտ գտնուող նմանութիւններուն բացատրութիւն մը տալու համար, կարգ մը մասնագէտներ կ'ըսեն թէ Ղուկաս, ո'չ թէ Մատթէոսի յունարէն լեզուով խմբագրուած Աւետարանէն, այլ արամայերէն լեզուով գրուած բնագիրէն օգտուած է:

Եղած են բանասէրներ, Schlatter, Girard, Rengstorf, Էւայն, որոնց համաձայն՝ գոյութիւն ունեցած ըլլալու է «աշակերտներու Աւետարան» մը, մեղի անծանօթ, որմէ Ղուկաս օգտուած ըլլայ:

Ուրիշներ՝ Streeter, Taylor, Էւայն, աշխատասիրած են նախադուկասեան, Proto-Luke աւետարան մը վերակազմել: Բայց նման կարծիքներ գետին չգտնելով՝ լքուած են այսօր:

Մարկոսի Աւետարանէն զատ, Ղուկաս, ինչպէս ինքը կ'ըսէ, օգտագործած է, իրմէ առաջ գոյութիւն ունեցող գրաւոր եւ անգիր կարգ մը աղբիւրներ, աւանդութիւններ:

Ղուկաս, իր Աւետարանին սկիզբը, խօսքը ուղղելով Թէոփիլոս անունով մէկու մը, կ'ըսէ. «Ես ալ փափաքեցայ կարգով գրել քեզի, ո'վ պատուական Թէոփիլոս, որպէսզի ճանչնաս ճշմարտութիւնը»⁴³:

43. Ղուկաս, Ա. 3-4:

Ոմանց համաձայն՝ Թէոփիլոս անունով մարդ գոյութիւն ունեցած չէ։ Աւետարանիչը, իբրեւ թէ հռետորական ձեւ տալ ուղղելով, երեւակայական անձի մը ուղղած է իր խօսքը։

Այսօր, սակայն, տարածուած կարծիք է՝ թէ Թէոփիլոս, իրական անձ մըն է, քանի որ այդ ժամանակաշրջանի գրողներ, սովորութիւն ունէին երբեմն իրական մարդու մը նուիրելու իրենց գիրքը։

Յովսէփոս ալ, նոյն ժամանակաշրջանին, իր «Ընդդէմ Ապիոնի» եւ «Հնութիւնք Հրէից» գիրքերը ձօնած է Նպափրատիտոս անունով մէկու մը։

Ասկէ զատ, «որպէսզի ճանչնաս ճշմարտութիւնը այն վարդապետութիւններուն, որոնց աշակերտեցար»⁴⁴ բացատրութիւնը, բնականօրէն կ'ենթադրէ իրապէս գոյութիւն ունեցող՝ քան երեւակայական անձ մը։

Թէոփիլոս ո՛չ միայն պատմական անձ մը կ'երեւի, այլ նաեւ ազնուական, քանի որ «պատուական» մակդիրը բարձրաստիճան մարդոց կը տրուէր։

Անշուշտ, բաւական չէ ըսել որ Ղուկաս իր Աւետարանը Թէոփիլոսի համար գրած է միայն։

Իր բուն նպատակը եղած է՝ գլխաւորապէս հեթանոսութենէ դարձած քրիստոնեաներուն պատմել Յիսուսի խօսքերը եւ գործերը, չեղտելով որ Քրիստոս մարդացաւ՝ փրկելու համար ամբողջ մարդկութիւնը, հրեան եւ հեթանոսը, հարուստն ու աղքատը, արդարն ու մեղաւորը։

Եթէ Մատթէոսի նպատակը եղած է ցոյց տալ Յիսուսը որպէս «Մեսիա», իսկ Մարկոսին իբրեւ «Աստուծոյ Որդի» եւ Տէր ամէն բանի, Ղուկասի մօտ՝ Յիսուս մեզի կը ներկայանայ որպէս «փրկիչ» ու «լոյս», «հովիւ» եւ «բժիշկ» հոգիներու։

Ըսինք թէ Ղուկաս իր Աւետարանը գրած է յատկապէս հեթանոսութենէ դարձած քրիստոնեաներու համար։ Ասիկա կարելի է ապացուցնել ներքին փաստերով։

Ղուկաս կը գրէ. «Մօտեցաւ Բաղարջակերքի տօնը, որ Պասքա կը կոչուէր»⁴⁵։ Արդ, եթէ Ղուկաս Հրեաներուն ուղղած ըլլար իր Աւետարանը, բնականաբար Բաղարջակերքի տօնը բացատրելու հարկը պիտի չգզար, քանի որ Հրեաները արդէն գիտէին թէ Բաղարջակերքի տօնը Պասքա կը կոչուի։

Մատթէոս, որ Հրեաներու համար կը գրէր, առանց ակնածանք ունենալու հեթանոսներէն, կրնար գրել. «Եթէ ձեր եղբայրները մի-

44. Ղուկաս, Ա. 4։

45. Ղուկաս, ԻԲ. 1։

այն ողջունէք, ի՞նչ աւելի կ'ընէք. հեթանոսներն ալ նոյնը չե՞ն ըներ»⁴⁶։

Մինչդեռ Ղուկաս, իր Աւետարանը հեթանոսութենէ դարձած քրիստոնեաներուն համար գրած ատեն, ազնիւ մտածումով մը, «հեթանոս» բառին տեղ դրած է «մեղաւոր» բառը. «վասն զի մեղաւորներն ալ նոյնը կ'ընեն»⁴⁷։

Միշտ միեւնոյն մտայնութեամբ, Մատթէոս կը գրէր. «Յիսուս այս տասներկուքը (առաքեալները) զրկեց եւ պատուիրեց անոնց ըսելով. «հեթանոսներու մի՛ անցնիք»⁴⁸։

Ղուկաս, հեթանոսներու համար վերոյիշեալ աննպաստ նախադասութիւնը բոլորովին զանց ըրած է. ընդհակառակն, իր Աւետարանութիւնը բոլորովին զանց ըրած է այնպիսի դէպքեր, որոնք պատիւ կը բերեն իրանի մէջ աւելցուցած է այնպիսի դէպքեր, որոնք պատիւ կը բերեն հեթանոսներուն. օրինակ, Յիսուսի կողմէ հեթանոսներու հարիւրապետին տրուած դովնետը. «Ճշմարիտ կ'ըսեմ ձեզի, թէ Իսրայէլի մէջ անգամ այսքան հաւատք չգտայ»⁴⁹։

ԵՐԲ ԳՐՈՒԱԾ Է ԵՐՐՈՐԴ ԱՆԵՏԱՐԱՆԸ

Հին աւանդութեան համաձայն, Ղուկաս իր Աւետարանը գրած է Մատթէոս եւ Մարկոս աւետարանիչներէն ետք։

Եկեղեցական այս աւանդութիւնը երկու տարբերակներով կը ներկայանայ մեզի։

Երանոս հայրապետի համաձայն, Ղուկաս իր Աւետարանը գրած է Պօղոս առաքելի մահէն ետք։

Եւսեբիոս Կեսարացի, ընդհակառակն, կը վկայէ թէ Ղուկաս Պօղոսի կենդանութեան իսկ աւարտած է Երրորդ Աւետարանը⁵⁰։

Հերոնիմոս, որ նախ Երանոսի կարծիքէն⁵¹ չէր, յետոյ սրբազրկելով իր գրածը, Երանոսի կարծիքին կը յարի⁵²։

Արդի քննադատներու կարծիքները կը ճիւղաւորուին։

Կարգ մը մասնագէտներու համաձայն, Ղուկաս՝ իր Աւետարանը գրած ըլլալու է 95 թուականէն ետք, քանի որ Երրորդ Աւետարանին մէջ՝ Յովհաննէս Աւետարանիչի եւ Յովսեփոսի ազդեցութիւնը ըզգալի է։

46. Մատթէոս, Ե. 47։

47. Ղուկաս, Զ. 33։

48. Մատթէոս, Ժ. 5։

49. Ղուկաս, Է. 9։

50. ԵԻՍԵԲԻՈՍ ԿԵՍ., Պատմ. Եկեղ., Բ. 22։

51. Comm. in Math. PL. XXVI, 18.

52. De viris ill., XIV, I, 11 եւ XIV, 5-7.

ԼԵԶՈՒՆ ԵՒ ՈՃԸ

Հերոնիմոս կ'ըսէ. «Ղուկաս... բոլոր աւետարանիչներու մէջէն՝ յունարէն լեզուի ամէնէն հմուտը եղաւ»⁵⁷ :

Արդարեւ, Ղուկաս միւս աւետարանիչներէն աւելի տիրացած է յունարէնի, զոր կը գործածէ, սակայն, անհաւասար գեղեցկութեամբ :

Ընդհանրապէս, իր լեզուն յստակ է, առանց արուեստականութեան, երբեմն վեհաշունչ, բայց ստէպ հասարակ :

Դասական յունարէնը չէ իր գործածած լեզուն, այլ «Koinè» (κοινή), նոյն ժամանակաշրջանի ժողովրդական լեզուն է, որ շատ կը նմանի Աստուածաշունչի Եօթանասնից թարգմանական լեզուին :

Ղուկասի պատմելու ոճը զուսպ է, ժուժկալ, առանց աւելորդաբանութիւններու :

Ղուկաս թափանցող միտք մը եւ նրբութիւն մը ունի, որ կ'առինքնէ ընթերցողը :

Ինչպէս Մատթէոսի եւ Մարկոսի, նոյնպէս նաեւ Ղուկասի մօտ, բայց նախորդ երկուքէն նուազ չափով, զգալի է սեմական լեզուի դրոշմը :

(Շաբ. 6)

Հ. ԵՓՐԵՄ ՏԵՐ-ՂԱԶԱՐԵԱՆ

ԺԱԳ ՄԱՐԻԹԷՆ

ՄԱՐԴԿԱՅՆԱՊԱՇՏ ԻՄԱՍՏԱՍԷՐԸ

(1882-1972)

1972 թուականի Ապրիլի 28ին կը վախճանէր Ժագ Մարիթէն :

Կը դադրէր բաբախել մարդկութեան սիրով միշտ տոչորուած սիրտ մը, յաւիտենապէս կը հեռանար մեզմէ միտք մը՝ որ յիսնամեակ մը ամբողջ ճշմարտութեան ախոյեանն էր եղած, կը լռէր ձայն մը մարգարէաշունչ՝ որ անդադար ուղղած էր տատամսոտ քայլեր, քաջալերած՝ խռոված հոգիներ, չէր լռած անարդարութեան ու բռնութեան կամ վատութեան դիմաց, մարտահրաւէրի պէս հնչած էր հորիզոնէ հորիզոն՝ արթնցնելով թմրած հոգիները իրենց անփոյթ թմբիրէն, տալով անոնց նոր գիտակցութիւն, արդի ժամանակները դիմադրաւելու նո՛ր կորով եւ նո՛ր ոյժ :

Իր մահը եղաւ ոչ թէ անհետացումը լոյսի մը, այլ անոր փոխադրութիւնը աւելի յարմար վայր մը, որուն գոյութեան վկայած էր Մարիթէն՝ իր կեանքի ամբողջ ընթացքին :

Ո՞վ էր, սակայն, Մարիթէն :

Անշուշտ յանդուգն ձեռնարկ է մտքի եւ խօսքի այս անդուգական ախոյեանը ներկայացնել ընթերցողներուն. բայց այն մտածումը՝ թէ յաջորդ էջերուն մէջ աւելի Մարիթէնը ինք է որ պիտի խօսի, քաջալերանք է հզօր :

* * *

Ժագ Մարիթէն ծնած է Փարիզ, 1882ի Նոյեմբերի 18ին, բողոքական ծնողներէ : Ծագումով հրեայ էր : Երկրորդական ուսումներէ ետք, 1900ին կը մտնէ Սորպոնի համալսարանը : Հոն կը ճանչնայ Օրիորդ Ռայխսսա Ումանսովը, ծնած 1883ին, Ռոսթով, օրթոդոքս ընտանիքէ, նոյնպէս հրեայ ծագումով :

57. Epist. 19, 4, Ad Damasum. PL. XXII, 378.